

УДК 338.49

С. М. Сокотенюк,
асистент кафедри міжнародної економіки НТУУ «КПІ»

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ СФЕРИ

THEORETICAL BASES OF RESEARCH OF PROCESS OF MANAGEMENT OF ENTERPRISES OF INFRASTRUCTURAL SPHERE ECONOMIC SECURITY

Розкрита сутність категорії інфраструктура. Виділені основні ознаки, притаманні підприємствам інфраструктурної сфери. Розкрита сутність категорії економічна безпека підприємств інфраструктурної сфери. Наведені основні етапи стратегічного управління економічною безпекою на підприємствах, що забезпечують умови для нормального перебігу процесу основного виробництва. Охарактеризована місія та цілі їх діяльності. Виділена суспільно-економічна мета діяльності підприємств інфраструктурної сфери як забезпечення умов для нормального перебігу процесу основного виробництва і нормальної життєдіяльності населення. Наведено протиріччя між основною метою діяльності підприємств в ринковій економіці та місією підприємств, які надають послуги інфраструктурного характеру, що передбачають наявність невідшкодованих витрат. Підкреслено регулюючу роль держави в діяльності підприємств інфраструктурної сфери. Виділені та проаналізовані основні внутрішні і зовнішні чинники економічної безпеки підприємств інфраструктурної сфери.

The exposed essence of category is an infrastructure. Basic signs, inherent the enterprises of infrastructural sphere, are selected. The exposed essence of category is economic security of enterprises of infrastructural sphere. The basic stages of strategic management economic security are resulted on enterprises which provide terms for normal motion of process of basic production. Described mission and aims of their activity. The social-economic purpose of activity of enterprises of infrastructural sphere as providing of terms is selected for normal motion of process of basic production and normal vital functions of population. Contradiction is resulted between the primary purpose of activity of enterprises in a market economy and mission of enterprises, which give services of infrastructural character, which foresee the presence of the unrecovered charges. Underline regulative role of the state in activity of enterprises of infrastructural sphere. The basic internal and external factors of economic security of enterprises of infrastructural sphere are selected and analysed.

Ключові слова: інфраструктура, економічна безпека, економічна безпека підприємств інфраструктурної сфери, управління економічною безпекою підприємств.

Keywords: infrastructure, economic security, economic security of enterprises of infrastructural sphere, management of enterprises economic security.

Вступ. Десятиріччя трансформаційних перетворень обтяжені світовою фінансовою кризою, закріпили наростання процесів звуженого відтворення у багатьох галузях вітчизняної економіки. Обслуговуюча сфера - галузі інфраструктури (зв'язок, залізничні, автошляхи, електро-, газо-, нафто-, водопроводи тощо), що й за радянських часів фінансувалися за залишковим принципом, знаходячись тривалий період в державній власності, за роки незалежності, продовжували занепадати, гостро піднімаючи питання дослідження джерел виникнення негативних тенденцій, оцінку їх рівня та виявлення факторів визначального впливу на стан об'єктів дослідження.

Тривіальне питання про ефективність приватної чи державної власності на підприємства, що підпадають під сферу дії природних монополій, значна зношеність потужностей, скорочення штату працівників, відсутність зацікавленості з боку менеджменту в зниженні витрат, державне регулювання тарифів, значні обсяги кредиторської заборгованості, досі чи не найвищі в світі показники використання газу, нафти тощо на технологічні цілі, непрозорі процеси приватизації – ось не повний перелік джерел економічної безпеки підприємств зазначеної сфери. При написанні статті використані методи аналізу і синтезу, статистичний та економічної теорії.

Постановка завдання. Хоча категорія економічна безпека достатньо нова, в економічній науці вперше застосована для окреслення шляхів виходу з економічної кризи США в 30-х роках 20-го сторіччя [1, с.10], в науковій літературі дослідженню економічної безпеки підприємств в останні роки приділили увагу багато вчених: Бліннікова С.Н., Корезин А.С., Климова С.В., Корольова Л.А., Курлєєв М.О., Ларськова Н.А., Миронов А.Н., Милих Ф.Г., Мілюков Е.Б., Міщенко Ю.І., Округин Д.Г., Панкратова Е.Л., Теплоухов А.А., Самодуров А.А., Судакова О.И., Циганов В.В., Третьякова Н.С., Янін Г.В., Яричина Г.Ф. та інші.

На думку автора, поглибленого вивчення потребує управління економічною безпекою на підприємствах інфраструктурної сфери. Серед науковців економічну безпеку інфраструктури досліджує Куліков М.М. [2], зосередившись на аспекті державного регулювання зазначених галузей, Журавльова Н.А.[3,4] і Костилюв А.В.[4], приділяючи увагу фінансово-економічній безпеці інфраструктури на макrorівні, Рибчук А.В.[5], досліджує економічну безпеку світової виробничої інфраструктури. В вітчизняній науковій літературі не зустрічається досліджень економічної безпеки підприємств інфраструктурної сфери.

Результати.

Суспільне виробництво поділяється на дві сфери: основне виробництво, результатом якого виступає продукт призначений для споживання іншими підприємствами, або населенням, і інфраструктура, що покликана створювати умови для нормального перебігу процесу основного виробництва. Результатом діяльності цих підприємств є послуга, що носить обслуговуючий характер. Підприємства, що відносяться до інфраструктурної сфери відрізняються від підприємств сфери основного виробництва. Основні відмінності наступні:

1. Створення такого роду підприємств потребує великих початкових капіталовкладень, які мають значний строк окупності, тому місцевий приватний капітал в країнах, що розвиваються і з перехідною економікою, зазвичай, шукає більш вигідного застосування, оминаючи зазначену сферу. Наприклад, залучення коштів банків і інших кредитних установ не можливе через великі відсотки за кредити в порівнянні з розвиненими країнами.

2. Результатом діяльності цих підприємств є послуга, її не можна накопичувати. В разі зупинки діяльності споживачі відразу відчують незручності, підприємства понесуть значні збитки за вимушені простой.

3. Споживання послуг носить часто суспільний характер, одночасно споживається багатьма суб'єктами. Відключення окремих неплатників обійдеться підприємствам дорожче в порівнянні з підприємствами сфери основного виробництва, а інколи, і взагалі не можливим.

4. Значна частина підприємств інфраструктурної сфери через технологічні особливості тяжіє до природної монополії, в основному це стосується об'єктів інфраструктури, породжених в межах четвертого технологічного укладу. Усі перелічені в ЗУ «Про природні монополії» сфери діяльності суб'єктів природних монополій відносяться до інфраструктури [6, с.1].

5. Результат діяльності цих галузей має опосередкований вплив на ВВП, в той же час, виступаючи «кровоносною системою» економіки підприємств, регіонів, національної і світової, забезпечуючи рух товарів для споживання підприємствами і населенням, в тому числі і інформаційних потоків тощо.

6. Від рівня розвитку інфраструктури залежить продуктивність праці, конкурентоспроможність економіки.

Виходячи з вищевикладеного, управління економічною безпекою на зазначених підприємствах має свої особливості, дослідженню яких присвячена стаття.

Доцільність відокремлення категорії економічна безпека підприємств інфраструктурної сфери, пояснюється рядом відмінностей, в порівнянні з економічною безпекою підприємств сфери основного виробництва.

Досліджуючи суть економічної безпеки підприємств інфраструктурної сфери, вважається за потрібне розглянути запропоновані науковцями визначення.

Так, Ляшенко Н.Я. [7, с. 45], навела авторське визначення категорії економічної безпеки підприємства, як ступеня його економічної свободи, бажаний стан якої досягається в результаті здійснення керівного процесу, хід якого передбачає протистояння погрозам діяльності підприємства шляхом узгодження інтересів, носіями яких є суб'єкти як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, і забезпечення такого процесу необхідними для цього ресурсами. Виходячи з наведеного визначення, можна стверджувати, що підприємства інфраструктурної сфери у порівнянні з рештою, завжди мають значно низький рівень економічної свободи через існування регулювання з боку НКР, що видає ліцензії на провадження діяльності, і, що головне, встановлює тарифи для певної категорії споживачів. Процес узгодження інтересів зводиться до обґрунтування експлуатаційних витрат, тому підприємства досліджуваної сфери, на відміну від інших підприємств вдаватимуться до роздування витрат, а не до їх зменшення, що в результаті негативно позначиться не так на діяльності цих підприємств, як на конкурентоздатності споживачів інфраструктурних послуг.

Хмельов А.С. [8, с.43], визначає економічну безпеку промислового підприємства, як наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури організації її стратегічним цілям і задачам, а також контроль і аналіз основних показників фінансової стійкості підприємства. Сама по собі економічна безпека виражає стан досліджуваного об'єкта, тож контроль основних показників є елементом системи управління економічною безпекою підприємств. Щодо можливості застосування даного визначення до підприємств інфраструктурної сфери, то зазначені підприємства, в реаліях української економіки, позбавлені переваг, через ряд взаємозалежних обставин: регулювання природних монополій державою, невідшкодовані експлуатаційні витрати, морально і фізично застаріле обладнання тощо.

Судакова О.І.[9, с.13] зазначає, що економічна безпека це стан, у якому підприємство може суверенно, без втручання та тиску зовні, визначити шляхи і форми свого економічного розвитку. Застосувати це визначення до нашого об'єкта дослідження також не представляється можливим, тому, що в діяльність цих підприємств, втручаються державні інституції, що визначається потребою захисту інтересів незахищених верств населення і підприємницького сектору.

На нашу думку, економічна безпека підприємств інфраструктурної сфери визначається їх спроможністю надавати послуги обслуговуючого характеру. Об'єктом першочергової уваги виступає відповідність таких послуг потребам сьогодення, тобто врахування екологічної і інноваційної складової. Адже позитивний чи негативний ефект від діяльності підприємств відіб'ється саме на конкурентоздатності підприємств основного виробництва. Таким чином, результат діяльності підприємств досліджуваної сфери важливий поза ним, він існує у вигляді так званих позитивних екстерналій. Тільки поєднання ефективної діяльності підприємств і раціональне державне регулювання в змозі забезпечити його існування.

Процес управління економічною безпекою підприємств представляє собою набір методів впливу суб'єктів на об'єкт і предмет останньої. Згідно [10, с.263], суб'єктами системи економічної безпеки виступають, в першу чергу, підприємство як об'єднання персоналу, власників тощо, другорядні (зовнішнє середовище) – суспільство, держава, інші контрагенти. Об'єктом і предметом відповідно виступає система економічної безпеки підприємства і її стан. Щодо підприємств інфраструктурної сфери то, на думку автора, першочергові суб'єкти дослідження підприємство, держава, споживачі. На відміну від підприємств сфери основного виробництва, досліджувані підприємства прямо відчувають на собі регулюючу роль держави.

В роботі Мельникова А.М.[11, с.119-120], виділені основні етапи стратегічного управління економічною безпекою підприємств: виявлення місії та цілей підприємств, моніторинг зовнішнього середовища, виявлення загроз економічній безпеці, аналіз внутрішнього середовища, стратегічний аналіз рівня економічної безпеки, формулювання стратегічних альтернатив, вибір стратегії економічної безпеки, оцінка та управління реалізацією стратегії, стратегічний контроль та корекція стратегії.

Чітко сформульовані місія та цілі підприємства передують процесу формування економічної безпеки підприємства. Головна мета діяльності будь-якого підприємства – отримання максимально можливого прибутку. До другорядних. відносять створення додаткових резервів, позитивної репутації, завоювання відповідної ніші ринку.

Згідно дії закону невидимої руки, за рахунок механізму вільного ціноутворення, підприємства, що переслідують на своїй меті тільки отримання найбільших прибутків, в результаті, створюють суспільне благо. Місія діяльності підприємств інфраструктурної сфери визначається створенням послуги, яка забезпечує нормальний перебіг процесу основного виробництва і рівень життєдіяльності населення. Слідування цій місії входить в протиріччя з основною метою діяльності підприємств в ринковій економіці і породжує ряд загроз їх економічній безпеці: необхідність реалізовувати інфраструктурну послугу за ціною, нижчою за собівартість для деяких категорій споживачів, як результат частина витрат не відшкодована.

Підприємства, діяльність яких досліджується, виступають виробниками нееластичних товарів, точніше послуг, без яких не можливі нормальні: функціонування основного виробництва і життєдіяльність населення. В той же час, за даними Всесвітнього банку [12], майже 1,6 млрд людей все ще не мають доступу до електрики, 2,4 млрд. до сучасних видів палива для приготування їжі і обігріву житла. Безперебійна робота підприємств інфраструктури виступає важливим чинником не тільки зростання економіки, а й боротьби з бідністю. З переходом на шлях розбудови ринкових відносин країни з перехідною економікою значно скоротили фінансування інфраструктурних проєктів по суті наблизившись впритул до ситуацій, описаних вище.

Таким чином, поряд з існуючими цілями діяльності підприємства, слід враховувати також суспільно-економічну, що передбачає реалізацію послуг інфраструктурних підприємств за цінами нижче ринкових, і, такими, що не покривають витрат. На думку автора, існування вищезазначеного протиріччя виступає визначальним чинником порушення економічної безпеки підприємств інфраструктурної сфери, що може бути розв'язане лише в межах п'ятого технологічного укладу, з появою нових, прогресивних технологій, які зроблять доступним доступ більшої кількості людей до інфраструктурних послуг і одночасно задовольнять потреби продавців через дію механізму вільного ціноутворення.

Зовнішні джерела загроз економічній безпеці підприємств інфраструктурної сфери:

- неврегульованість стосунків з постачальниками й споживачами, неплатежі за надану інфраструктурну послугу, які в разі прострочення списуються, за рахунок створених резервів для покриття безнадійної заборгованості. Як видно з таблиці 1, населення України розрахувалося за спожитий природний газ у 2012 році на рівні 88,4%, значно зоборгували й підприємства комунальної теплоенергетики, що також залежні від платежів населення;

- встановлення тарифів, що не покривають витрат, існування перехресного субсидіювання. Так в [13, с.4], зазначаю, що Україна імпортує газ з Росії за ціною 416 дол. США за тисячу кубічних метрів. Водночас газ продається на території України за суттєво нижчою ціною: домогосподарства сплачують лише 83 дол. США за тис. куб.м. і теплопостачальні компанії – 136 дол. США. Такий розрив має наступні наслідки: субсидування ціни на газ на рівні 53 дол. США за тис.куб.м., становить 6% ВВП;

- постійні зміни законодавства про оподаткування;
- високі кредитні ставки для бізнесу взагалі, неприйнятні для інфраструктурних проєктів через тривалий час окупності;
- низький рівень розвитку ринку цінних паперів в Україні;
- неефективна схема - природна монополія – регулюючий орган. Як зазначає Королькова [14, с.529], ще в 1970-х сумніви в тому, чи дійсно обрана модель монополії, що регулюється є оптимальною, зародились в США. Цьому сприяли дослідження і висновки Овеча і Джонсона (1962 рік), про те, що монополія, що підлягає регулюванню методом норми віддачі на капітал, отримує сильні стимули до неефективного «роздування» капітальних витрат. Зазначали про те, що регулюючі органи реалізують, в першу чергу не суспільний інтерес, а свій власний і починають діяти в згадоді з тими, кого мають регулювати.

Таблиця 1. Обсяги та оплата споживання природного газу за 2012 рік [15, с.15]

Категорія споживачів	Обсяг спожитого газу, млн. куб.м.	Вартість спожитого газу,	Оплата спожитого газу, млн. грн.	Рівень оплати за спожитий газ, %	Борг за спожитий газ, млн.грн.
----------------------	-----------------------------------	--------------------------	----------------------------------	----------------------------------	--------------------------------

		млн.грн.			
Населення	17202,7	7183,7	6350,0	88,4	833,7
Бюджетні організації	878,5	3699,4	3601,3	97,3	98,1
Підприємства комунальної теплоенергетики	10584,6	20765,7	13239,6	63,8	7526,1
Споживачі промислового та енергетичного комплексу	9008,5	36996,1	35990,2	97,3	1005,9
в т.ч. підприємства промислового комплексу	8318,5	34157,5	33076,6	96,8	1080,9
енергогенеруючі компанії	485,8	2081,8	2153,9	103,5	-72,1
госпрозрахунковий комбобут	204,2	756,9	759,7	100,4	-2,8
Релігійні споруди	24,4	34,8	34,8	100,2	-0,1

Слід зазначити, що частина внутрішніх джерел економічної безпеки підприємств інфраструктурної сфери є прямим наслідком дії зовнішніх джерел. До внутрішніх джерел економічної безпеки зазначених підприємств можна віднести:

- значну зношеність моральну і фізичну інфраструктурних потужностей, лівова частка яких знаходиться в експлуатації понад 50 років;
- скорочення штату працівників через зменшення фонду оплати праці;
- дії посадових осіб, що можуть негативно відбитись на економічній безпеці підприємства. Так, наприклад, рішення загальних зборів акціонерів про виплату дивідендів, в той час, коли значна частина об'єктів, що знаходиться в використанні перевищує 50 років експлуатації;
- визначна частина доходу надходить від одного виду діяльності, повна відсутність можливостей диверсифікувати збитки;
- низький рівень впровадження інновацій тощо.

Висновки. Таким чином, категорія «економічна безпека підприємств інфраструктурної сфери» через особливості дії останніх, потребує відокремлення від «економічної безпеки підприємств сфери основного виробництва», і всебічного дослідження. Сутність досліджуваної категорії полягає, в спроможності в довгостроковій перспективі, надавати послуги обслуговуючого характеру підприємствам сфери основного виробництва і населенню, для підтримання відповідного рівня його життєдіяльності. Такі підприємства повинні враховувати суспільно-економічну місію їх діяльності. Майбутні дослідження мають стосуватися розроблення і розрахунку індикатора економічної безпеки підприємств інфраструктурної сфери.

Список використаних джерел.

1. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. - М.: Дело, 2005. - 896 с.
2. Куликов М. М. Повышение эффективности государственного регулирования инфраструктурных отраслей как фактор укрепления национальной экономической безопасности : Дис. канд. экон. наук : 08.00.05 / Куликов Михаил Михайлович. - М., 2004 - 169 с.
3. Журавлева Н.А. Финансово-экономическая безопасность инфраструктуры: вопросы теории и методологии: Дис.док. экон. наук : 08.00.05 / Журавлева Наталья Александровна. - Санкт-Петербург, 2010.- 275 с.
4. Журавлева Н.А., Костылев А.В. Оценка пороговых значений экономической безопасности компаний инфраструктурного комплекса / Экономическая теория, анализ, практика.-2010.-№1.-с.39-58
5. Рибчук А.В. Глобальна виробнича інфраструктура як об'єкт економічної безпеки світового співтовариства / А.В. Рибчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №1(91). – С. 49-58.
6. Закон України про природні монополії [Електронний ресурс]: За станом на 02.10.2012 р.- Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-14>
7. Ляшенко А.Н. Креативный поход к организации управления экономической безопасности предприятия./ Организатор производства.- 2010 г. – Т.45. - №2. – с.45-47
8. Хмелев А.С. Построение концепции экономической безопасности промышленного предприятия в рамках системы управленческого учета./Вестник СамГУПС.- 2010.-№3-с.43-51
9. Судакова О.І. Моделювання процесів управління економічною безпекою підприємств./Економіка будівництва і міського господарства.- 2008 р. - Т.4. - №1.- с.11-17
10. Сова А.Н. Исследование сущности экономической безопасности предприятия./Информационная безопасность.-2007-№2-с.259-268
11. Энергия и природные ресурсы. Темы развития. [Електронний ресурс]: за даними веб-сайту ООН./ **The United Nations Today. United Nations. New York. – 2008 р.- Режим доступу до статті: <http://www.un.org/ru/development/progareas/global/energy.shtml>**
12. Мельников А.М. Стратегічне управління економічною безпекою підприємства. /А.М. Мельников, Пундяк Н.Б.//Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її реалізації: Праці IV між нар. наук. практ. сем., 23-26 жовт.2012 р./ відп. ред. Є.М. Письменний, В.М. Шаповал.-Д.:Національний гірничий університет, 2012.-205 с.
13. Радеке Йорг. Коригування цін на газ для розкриття економічного потенціалу України./ Радеке Йорг, Джуччі Рікардо, Науменко Дмитро.// Серія консультативних робіт.-Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.Німецька консультативна група.- Берлін/Київ, березень 2012 р.- 21 с.
14. Королькова Е.И. Естественная монополия: регулирование и конкуренция./Лекционные и методические материалы.// Экономический журнал ВШЭ.-№4-2000.- с.528-551
15. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України за грудень та 2012 рік (за оперативними даними)/ НАК «Нафтогаз України». – 2013 - 15 с.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2013 р.